

**НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦА
СУЧАСНАЙ МАСАВАЙ ЛІТАРАТУРЫ
(на матэрыяле амерыканскай і беларускай прозы)**

На сённяшні дзень, мабыць, ніхто не будзе аспрэчваць, што развіццё масавай літаратурнай прадукцыі пачало несці паўсюдны, па ісце, не глабалізуючы характар. Само паняцце масавай літаратуры (у англа-амерыканскай традыцыі – папулярнай) у апошнія тры дзесяцігоддзі займела шэраг новых вызначальных характарыстык; стала суцэльна правамерным у свеце аб’ектыўна існуючых сацыяльна-культурных зрухаў казаць аб яе трансгістарычнай, інтэрнацыянальнай, эстэтычна зменлівай і нават касмапалітычнай прыродзе. На гэтай падставе ўзнікла ідэя правесці паралелі паміж станам дадзенай мастацкай сістэмы ў ЗША і Беларусі.

Ужо пры першым даглядзе агульнага становішча спраў у поп-культуры дзвюх краін выяўляецца аб’яднаўчы пачатак. Ні больш ні менш, варта казаць аб *феномене масавай літаратуры*, таму як у адным выпадку мы маем справу з буйнамаштабным нацыянальным праектам, у іншым – з досыць умоўнай, а для некаторых нават фантамнай, узятай у двукоссе ў паняццёвых рамках з’явай. У гэтай сувязі з усёй упэўненасцю павінны быць пазначаны асноўныя фактары, якія паўплывалі на адрозную ступень развіцця мастацкай сістэмы. Калі ў ЗША кніжны рынак на працягу другой паловы ХХ стагоддзя здабываў усё большую незалежнасць ад дзяржаўнага рэгулявання і ангажэменту, становячыся на шлях канкурэнтных зносін, камерцыялізаванага ўкладу функцыянавання, то ў Беларусі з прычыны часовай нестабільнасці сацыяльна-эканамічнага становішча, трывалай дзяржаўнай (фінансавай, ідэалагічнай) апекі, моцнай літаратурацэнтрычнай традыцыі, адсутнасці або невыразнасці прыватнай ініцыятывы і патрэбы звяртаць увагу на чытача-сучасніка і рэальнасць, што клічуць да новых тэм, настрояў, вобразаў, яму не суджана было так хутка выйсці на сваю, няхай і сёння далёка не самастойную эканамічную платформу.

У сучасным мастацкім працэсе ўжо выразна акрэсліваюцца галоўныя тэндэнцыі развіцця кожнага з іх. Так, амерыканскі кніжны рынак масавай літаратурнай прадукцыі ўстойліва схільны да сегментавання, дыферэнцыяцыі па розных крытэрыях, забяспечаны моцнай маркетынгавай падтрымкай, паяднаны з пашыраючым свае правы ў культурна-асветніцкай прасторы медыйным дыскурсам і задзейнічаны ў актыўных працэсах візуалізацыі, віртуалізацыі і дыгіталізацыі інфармацыі. У сваю чаргу беларускі кніжны рынак пераважна зацікаўлены ў канкрэтных аўтарскіх праектах, выдавецкіх акцыях па стварэнні жанрава-арыентаванай масавай літаратуры, якая адрасуецца патэнцыйна не абмежаванай ніякімі ўстаноўкамі (а ў рэальнасці – даволі вузкай) чытацкай аудыторыі з тым, каб прыцягнуць як мага больш увагі да беларускамоўнай кнігі. Аб магчымасці звяртацца пры яго характарыстыцы да паняццёва-тэрміналагічнага апарату масавай літаратуры

варта добра задумацца. Ці ёсць у сучаснай беларускай прозе кніга ў супервокладцы, якая прэтэндуе на тытул “нацыянальны / міжнародны бэстсэлер”? Ці ёсць у нас свае брэндавыя, культавыя аўтары? Бадай, што толькі імя Ул. Каракевіча можа спрычыніцца да гэтай прэстыжнай абазнанасці. Зазначым у дадатак, што тыраж беларускай кнігі, якая мае намер быць масавай, не перавышае, як правіла, 2000–5000 асобнікаў. Ці варта ў такім разе казаць аб правядзенні маркетынгавай палітыкі, пашырэнні масмедыйных каналаў яе інфармацыйнага забеспячэння. Досыць рэзка, але адтаго не меней справядліва гучаць словы Г. Кісліцынай у адрас нацыянальнага кнігавыдаўніцтва: “Так выглядае, што беларускі друк ніколі ўсур’ёз не займаўся даследзінамі target group для канкрэтнай кнігі, ды й беларускамоўнай прадукцыі ўвогуле, адводзячы ёй пажыццёвую ролю ў культурным «гета»” [1, с. 197].

Справядлівасці дзеля трэба адзначыць, што беларуская масавая літаратура – з’ява маладая, рэальная ў сваіх спарадычна-выбухных праявах і часам сама сябе кампраметуючая, бо валодае дастаткова высокімі эстэтычнымі якасцямі. Вартасць мастацкай сістэмы ў сённяшняй культурнай прасторы заключана ў нястомным жанравым пошуку, жаданні аўтараў працаваць не толькі ў так званых “чыстых” жанрах, але і звяртацца да розных трансфармацый, змешванняў рода-маўленчых прыкмет некалькіх жанраў, сімбіятычных канструкцый, субжанравых мадыфікацый, для таго каб, з аднаго боку, забяспечыць доступ да шырокага дыяпазону мастацка-выяўленчых сродкаў, з другога – прыцягнуць увагу сучаснага чытача. Для параўнання: у полі масавай (папулярнай) славеснасці ЗША “уплывовыя” жанры (трылер, дэтэктыў) валодаюць настолькі разгалінаванай структурай відавых абазначэнняў, што могуць задаволіць самыя вытанчаныя запатрабаванні. Да прыкладу, чытачу могуць быць прапанаваны археалагічны трылер Д. Хілзенрата [Hilzenrath] “Магільня Іезавелі”, медыцынскі трылер Т. Гэрытсен [Gerritsen] “Ліхаманка”. Больш таго, сучасны літаратурны жанр, які карыстаецца звышпапулярнасцю, нярэдка дэманструе сінкрэтычную прыроду, набываючы “другое жыццё” ў выглядзе касавых фільмаў, аудыёкніг (трылеры М. Конэлі [Connelly], Т. Клэнсі [Clancy], С. Кінга [King], Р. Ладлэма [Ludlum] і інш.).

Аб з’яўленні новага, арыентаванага на жанравае ўспрыманне мастацкіх твораў, экраннага чытача сведчаць і іншыя нацыянальныя літаратуры. Вядомыя расійскія аналітыкі Б. Дубін і Н. Зоркая правялі чарговае даследаванне ў сферы кніжнага гандлю і прыйшлі да высновы: “Масавая літаратурная культура структуруецца для чытача тэмамі і жанрамі, але не імёнамі, нават калі гэта імёны лідэраў чытацкага попыту” [2, с. 73].

Падобная сітуацыя паступова складваецца ў сучаснай беларускай прозе з той толькі розніцай, што жанравая прыналежнасць таго ці іншага твора, як правіла, адзначаецца з прычыны таго, што за аўтарам не замацавана ўстойлівага прачытання яго тэкстаў (ён яшчэ не брэнд і не культавая фігура!). Трэба мець на ўвазе і той факт, што традыцыя рэалістычнага, інтэлектуальнага пісьма, ускладненага элементамі народнай міфатворчасці,

гісторыка-культурнымі рэмінісцэнцыямі, традыцыйнымі нацыянальнымі ідэямі і тэмамі, адбіваецца на высокім мастацкім аздабленні і размыванні жанравых адметнасцей твораў.

Між тым неабходна адзначыць, што ў шматлікіх накірунках развіцця масавай літаратурнай славеснасці беларускія пісьменнікі робяць першыя крокі, прычым часам вельмі ўпэўненыя. Тут нельга не згадаць зборнікі фантастыкі з серыі “Млечны Шлях” (2007) “Люстэрка Сусвету”, “У зеніце – Антарэс”, зборнік “Карона Вітаўта Вялікага” з серыі “Сучасны беларускі дэтэктыў” (2004). Першаадкрывальнікамі для беларускага чытача жанра трылера-хорара стаў С. Сокалаў-Воюш (“Крывавы памол”), комікса і эратычнай літаратуры – А. Глобус (“Дзікае паляванне”, “Дамавікамерон”), іранічнай фантастыкі і кібер-панка – А. Паўлухін (“Белаполіс”, “Хуткадзейнасць”). Да кантамінацыі розных жанравых элементаў у сваёй творчасці імкнуцца Ю. Станкевіч (“Бесапатам”, “Пятая цэнтурыя, трыццаць другі катрэн”), Л. Рублеўская (“Пярсцёнак апошняга імператара”, “Сэрца мармуровага анёла”, “Золата забытых магілаў”) і іншыя.

Аналіз тэкстаў, якія адносяцца да нацыянальных літаратур, паказаў, што, напрыклад, сучасная амерыканская проза, вытрыманая ў жанрах трылера, хорара, дэтэктыва, як правіла, мае дачыненне да сучаснасці, паглынутай у моры гвалту, жорсткасці і нечалавечага жаху.

У адносінах да беларускай масавай літаратуры мы маем некалькі іншую карціну. Самай відавочнай і адметнай рысай твораў становіцца апеляцыя да *пытанняў нацыянальнага самавызначэння*. Так, напрыклад, раскрыццю таемных і забытых старонак мінуўшчыны, што нагадвае аб сабе ў сучасным свеце і аказвае ўздзеянне на блізкую будучыню, ідэі захавання і ўмацавання паважлівых і трапяткіх адносін да культурнай спадчыны падпарадкаваны сюжэтныя лініі раманаў Л. Рублеўскай. Нацыянальным працяты ўсе ўзроўні мастацкай будовы першага з запланавай трылогіі рамана С. Сокалава-Воюша “Крывавы памол”. Імкнучыся прытрымлівацца жанравых прыкмет, дынамікі знешняга дзеяння, раптоўнасці і таямнічасці, каларытна выпісанай сістэмы ключавых вобразаў, аўтар усё ж ускладняе ўспрыманне тэксту праз наўмыснае выкарыстанне “словаёрсаў” і пастаноўку перад чытачом сур’ёзных пытанняў: ці памятае кожны з нас, чыя кроў бяжыць па целе, ці ведае свае карані, меру адказнасці перад сваімі продкамі і тым, што яны стварылі дзеля наступных пакаленняў? І не дзіва, што напрыканцы рамана аўтар спрабуе стварыць слоўнічак паняццяў сваяцтва (“Хто каму хто?”). Другой вызначальнай асаблівасцю беларускай жанравай прозы прызнаецца *сацыяльная скіраванасць*, аб чым могуць сказаць творы фантастычнага або містычнага планаў Ю. Станкевіча, сацыяльная фантастыка В. Гігевіча, асобныя тэксты А. Глобуса (напрыклад, навела “Ліхтуга”).

У цэлым, неабходна канстатаваць: сучасная беларуская проза, што прэтэндуе звацца масавай, слаба прытрымліваецца жанравых канвенцый, паранейшаму схіляецца да высокай літаратурнай славеснасці, аддаючы перавагу перш-наперш нацыянальнай народнай вобразнасці. Аб гэтым

сцвярджаюць некаторыя крытыкі, якія займаюцца вывучэннем тэндэнцый і заканамернасцей развіцця літаратурнага працэсу ў Беларусі. П. Васючэнка наогул лічыць, што “выдаткі субкультурнай экспансіі” (іншародныя міфалагемы, архетыпы, канцэпты) ненатуральна прыстасоўваюцца да нашай мастацкай сістэмы; таму дзеля захавання сваіх духоўных скарбаў, прыцягнення значнага кола чытачоў нам пэтрэбна не толькі звяртацца да агульначалавечых, еўрапейскіх традыцый, але і ствараць на даволі высокім эстэтычным узроўні свой нацыянальны міф.

Каб не паказацца занадта крытычнымі ў сваіх меркаваннях, прапануем больш пільна прыгледзецца да канкрэтнага твора сучаснай беларускай прозы, мастацкія вартасці якога не дазваляюць заціснуць яго ў дакладна маркіраваныя паэталагічныя межы пэўнага жанра масавай літаратуры. Так, раман “Пятая цэнтурыя, трыццаць другі катрэн” Ю. Станкевіча можа быць аднесены да займальнай фантастыкі на той толькі падставе, што перад чытачом разгортваецца даволі прасты авантурна-прыгодніцкі сюжэт: на галоўнай плошчы аднаго з гарадоў Беларусі нечакана з’яўляюцца на “чорным гелікаптэры” “людзі ў чорным”; яны займаюцца пошукам згубленай унікальнай прылады – “хранальнага сінтэзатара”, які выпадкова аказваецца ў руках двух герояў, аўдытара Пётра Саковіча і рэпарцёра гарадской газеты “Паўночны кур’ер” Багдана Кайры. Калі б можна было надаць праследаванню большую вастрыню, эфект нечаканасці і дзёрзкага ўчынку, задзейнічаць на пашыраных правах прадстаўнікоў праваахоўчых органаў, як гэта робяць амерыканскія аўтары трылераў для разгортвання буйных апэратыўных дзеянняў, а таксама разгледзецца адносіны паміж Багданам і Лідай па схеме любоўнага трыкутніка, надаючы асаблівую ўвагу інтымным падрабязнасцям, дык твор падпадаў бы пад азначэнне *масавае*. Аднак загадкавасць падзей, неабходнасць атрымаць адказы на пытанні, што прынеслі з сабой няпрошаныя дзіўнаватыя, усе на адзіны твар, госці, накіроўваюць герояў да філосафа, доктара навук Германа Зайцава. Ён, як і аўтар у сваіх каментарыях задаюць навуковае і сацыяльна-філасофскае вымярэнні ўсяму фантастычнаму і невытлумачальнаму. У рамане пазначаюцца цікавыя звесткі аб папулярнай тэорыі “Вялікага Выбуху”, “тэорыі струны”, ідэі вядомых вучоных, у тым ліку беларускіх (позірк на Светабудову акадэміка Альберта Вейніка), неверагодныя артэфакты і лічбы. У гутарцы з філосафам Зайцавым кожны з герояў выказвае свае погляды на тое, што ёсць свет вакол нас і якое месца ў ім займае чалавек. Так, удумлівыя разважанні прафесара прымушаюць П. Саковіча задумацца: “Як, прыкладам, адаб’ецца на грамадстве абвестка пра месца чалавека ў свеце, які, магчыма, таксама з’яўляецца камп’ютэрнай сімуляцыяй? Як успрыме чалавек навіну пра тое, што ён аніякі не герой, не Цар прыроды і нават не суб’ект эвалюцыі?” [3, с. 205].

З улікам таго, як шмат увагі адводзіць аўтар сацыяльна-філасофскім развагам герояў аб прыродзе мікра- і макракосму, як часта звяртаецца да квазінавуковых па змесце каментарыям і разам з тым як лёгка трое прышэльцаў рэалізуюць сваю мэту, становіцца зразумелым, наколькі

прыярытэтным для аўтара з'яўляецца перадача ідэйнага зместу твора і ў пэўнай ступені фармальнымі выглядаюць сітуацыі, у якіх аказваюцца героі. Слушна заўважае С. Мінкевіч: "... у "залатой" прапорцыі сур'эзнага і кур'эзнага, прагматычнага і гістарычнага, псіхалагічнага і прыгодніцкага кроецца папулярнасць фантастыкі ў сучасным свеце" [4, с. 115].

Пагадзімся: імкненне сучасных беларускіх пісьменнікаў ствараць высокамастацкую, як часам можна пачуць ад моладзі, якасную літаратуру, якая фарміруе і ўзбагачае яе ўнутраную культуру, перадае вопыт разумення сусвету, гэтакім чынам прэтэндуючы заняць месца на бібліятэчных паліцах, заслугоўвае самай высокай адзнакі. Разам з тым, для таго, каб сёння падцягнуць моладзь да ўспрымання і атрымання эстэтычнага задавальнення ад падобных тэкстаў, неабходна ствараць літаратуру, якая магла б інтэграваць у сабе элементы сур'эзнага і займальнага, цяжка ўспрымальнага і даступнага, сацыяльна значнага і асобасна арыентаванага, індывідуальна-аўтарскага і формульна-жанравага пад акампанемент умеранай, але стабільнай і мабільнай палітыкі папулярызацыі беларускай кнігі дзякуючы розным масмедыйным каналам і маркетынгам тэхналогіям.

Літаратура

1. Кісліцына, Г. Welcome to сучаснасць // Дзеяслоў. 2003. № 7.
2. Дубин, Б., Зоркая, Н. Чтение-2008 // Книжное дело. 2008. № 3.
3. Станкевіч, Ю. Апладненне ёлупа: раманы, аповесці, апавяданні. Мінск, 2005.
4. Мінкевіч, С. Па слядах яе вялікасці фантастыкі // Маладосць. 2005. № 3.